

УДК 122+2-18

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.4>

РАЦІОНАЛІЗАЦІЯ УЯВЛЕННЯ ПРО СМЕРТЬ У ЗАХІДНІЙ КУЛЬТУРІ

Андрій Кадикало

*Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних та соціальних наук,
кафедра філософії
вул. Митрополита Андрея, 5, 79013, м. Львів, Україна*

У статті автор розглядає феномен смерті, який є важливою темою в антропології. Звертає увагу на зміну розуміння смерті в західній культурі. Автор пропонує використовувати для дослідження міждисциплінарний підхід. Проаналізовано дослідження в галузі релігієзнавства, філософії і глибинної психології.

У статті розглядається бачення смерті в ранніх суспільствах, його взаємозв'язок із категоріями «ініціація», «потойбіччя», «культ», заснованих на багатовікових релігійних уявленнях стародавнього народу. У статті зроблена спроба розібратися, чому сучасна людина відчуває страх смерті більш глибоко, ніж архаїчна.

Виявлено, що в сучасній західній культурі сформувалось інше бачення феномена смерті. Прагнення вийти за рамки релігійних уявлень або перевести їх на мову раціональності та емпіричної верифікації ймовірно шкодить психічному здоров'ю людини. Розглянуто початок та формування раціональності, яка зароджується в античній Греції в мисленні Сократа, Платона, Аристотеля і тривала в Просвітництві до сучасності. Раціоналізм проник у християнство через схоластичні спекуляції. Це, вочевидь, зашкодило релігійному світогляду. Вважаємо, що сучасні богослови і теологи справедливо критикують атеїстичний матеріалізм. Теза, що прагнення людини здолати смерть свідчить про її хибність, не є абсолютною істиною. Автор обґрунтував, що згодом раціональність стала інструментом для узагальнення, яким користуються емпіричні науки. Фюрбах і Фройд визначили, що уявлення про життя після смерті – це проєкція. Ця проєкція успішно пояснює потенційно примітивні уявлення людини. Автор вважає, що для науки це гіпотетичне знання корисне, але для людської психіки – ні. Воно не тільки не корисне, а шкідливе.

Автор статті дійшов висновку, що сучасна людина Заходу – це мислячий суб'єкт, який орієнтується тільки наочністю, чуттєвим сприйняттям того, що є доказом реальності. Наше дослідження феномена смерті дає змогу зробити висновок, що світогляд людини сучасного Заходу є ненауковим наївним реалізмом. Визначено, що раціоналізм навіть за допомогою розвинених технологій не здатен позбавити людину екзистенційного страху смерті або передсмертної тривоги.

Ключові слова: релігія, раціональність, раціоналізм, ініціація, психоаналіз, смерть, ритуал, західна культура, віра, потойбіччя, терапія.

Відколи західна цивілізація спокусилася *ratio* (розумом), орієнтири для життя окремого представника виду *homo sapiens* набули статусу однозначності. Марк Аврелій писав: «Смерть, як і народження, – це таїнство природи. В одному випадку сполучення, а у другому – розпад тих самих елементів. Взагалі ні в смерті, ні в народженні для істоти розумної немає нічого такого, чого слід цуратися, чи не відповідного розумному устрою» [2, с. 94]. У цих словах римського філософа-стоїка та імператора помітний той зміст, який визначає орієнтири для сучасної людини західного світу. Так, смерть – це безумовно природний процес, незрозумілий людині, незрозумілий як порядок речей, як те, що встановлено для неї як вирок, фатум, який неможливо здолати. Природа прирікає людину на слабкість,

вона її обмежує, бо в дарунку життя прихована смерть. Людина ж має розум, який також є дарунком природи, поєднання ж розуму з життям має сприяти тому, щоб людина стала сильнішою, кращою і не зважала на свою вразливість. Якщо екзистенційно людина не може перестати боятися смерті, то розум має допомогти їй прийняти її природність, факт та остаточну здійсненність. «Прагнення продовжити життя після того, як завершаться природно відведені нам роки, – частина глибшого людського поривання: надій і сподівань, що наше життя щось значить, що в ньому є якийсь сенс» [8, с. 340]. Тут помітний мотив, схожий на той, що й у Марка Аврелія, але й відчутний резонанс. Римський стоїк вважає, що порядок космополісу дарує втіху людині, він є тією силою, яка має терапевтичну дію, навіть якщо «богів не існує». Натомість людина науки, західного складу розуму, американський фізик-теоретик Шон Керролл такої надії не дає: «Потрібна сміливість, щоб визнати, що наше життя скінченне, і ще більша сміливість, щоб визнати межі того сенсу, який може бути в нашому існуванні» [8, с. 340]. Якщо для античної людини смерть не означає завершення сенсу, то для сучасної – це вже демаркаційна лінія всього. Як так сталося, що за дві тисячі років покоління людини західного світу, які однаково вірили в силу *ratio*, розділив не тільки час, але й сприйняття смерті?

Відповісти на поставлене питання водночас просто і складно, а поза тим ще потрібно проаналізувати. Німецький католицький теолог Ганс Кюнг вважає, що моментом остаточного оформлення кардинального розходження в сприйнятті смерті між людиною минулого і сучасною став кінець XVIII століття. Успішність медицини узалежнилась від точності, подібно як у природознавстві, а отже, «місце віри в Бога зайняла віра в людину, в науку, а це зіграло вирішальну роль для тієї проблеми, яка цікавить нас, тобто вмирання та смерті: питання про життя після смерті, на думку лікарів, набуло статусу ненауково-метафізичної омани» [9, с. 17]. Частково хибним є уявлення, що Бог до XVIII століття розумівся суто як надприродна сила, Абсолют у глибоко містичному значенні, бо саме *imago Dei* в людині було для християнських мислителів носієм *ratio*. До певної міри закономірним можна вважати те, що медицина остаточно підважила особливість процесу вмирання, та й саму смерть, редукувавши їх до простих біологічних процесів. Саме це посилює той екзистенційний страх, який відчуває сучасна людина. Відомий американський вчений, професор біології та нейрології Стенфордського університету Роберт Сапольски дивується цьому страху та тому, що він означає для людини. Він, навіть незважаючи на те, що є переконаним редукціоністом, дивується, що можна по-іншому ставитися до смерті, ніж це прийнято в західній культурі. Його досвід спілкування з племенем масаї у Східній Африці змусив визнати, що страх смерті – це не універсальне відчуття людини. «Я позбавлю вас малярії та паразитів, позбавлю вас жахливих показників дитячої смертності, прийму на себе напад лева чи буйвола. Лише навчіть мене не боятися смерті, як ви» [12, с. 232]. Слід відкинути думку про те, що форма страху в людини з невестернізованим, тобто ірраціональним, нераціональним, мисленням має іншу варіантність через наївність. Німецький палеонтолог Карл Нарр зазначив, що «...ми повинні остерігатися «уявлення про деяке особливе» примітивне мислення, яке повинно було б мати суттєво магічний і «дологічний» характер та якісно і радикально відрізнятись від нашого мислення» [9, с. 82]. Отож, причину слід шукати в чомусь іншому. Відмінність між архаїчним мисленням та сучасним – це не диференціація між примітивним і довершеним, логічне не означає краще, досконаліше. Мірча Еліаде у «Трактаті з історії релігій» докладно описує, що ранні, архаїчні чи навіть античні суспільства мали досить розвинені уявлення про те, що смерть не означає кінцеву межу людського буття. Наративи, які виникають у таких суспільствах, ґрунтувалися на спостереженні за процесами в зовнішньому світі. «Смерть долучена до іншого роду «життя».

Оскільки ж це «життя в смерті» підтверджується та наповнюється смыслом завдяки «історії» місяця, а також через співвідношення «Земля-Місяць», що поширилося з відкриттям землеробства – «історією» Землі, померлі переходять на Місяць або відправляються під землю, щоб відродитись й накопичити сили, потрібні для нового існування» [5, с. 201]. Початок осілого способу життя та зайняття землеробством започаткували виникнення низки архетипів, які й допомогли сформуванню складнішого уявлення про смерть як перехід з однієї форми життя в іншу. В усіх ранніх, архаїчних суспільствах не виникає раціоналістичного пояснення смерті, бо ці уявлення були сформовані частково на досвіді, а частково на фантазії. Людина – частина природи, якщо все в природі народжується, помирає та відроджується (особливо в рослинному світі – звідси ідея «одвічного повторення», вкорінена в землеробському культурі), то така доля спіткає й людину.

Італійський психолог та інтелектуал Луїджі Дзоя вважає, що не раціоналізм був яскравим маркером медицини у XVIII–XIX століттях, а навпаки, медицина визначила орієнтацію на логос задовго до цього. Закономірно, на згадку приходять те, що Аристотель був сином лікаря і це повпливало на його філософію, формулювання основних засадах логіки і пізнішого зародження раціоналізму. Проте коріння безпрецедентного панування раціональності в західній цивілізації має дещо глибше джерело. Дзоя творцем логосу називає Сократа, який вивів мислення людини на новий, не відомий до того рівень: основою знання є не чуттєве спостереження, а абстрактне мислення. Італійський інтелектуал вважає, що Сократ запозичив у Гіппократа універсальний шаблон пізнання, який дав змогу здолати нелогічність міфу. Минуле, теперішнє та майбутнє тісно пов'язані тенетами причинності, яку можна встановити. «Гіппократова формула пізнання полягала в тому, що минуле підсумовується в анамнезі, необхідному для складання прогнозу, адже закон із плином часу повинен лишатися непорушним, інакше він перестає бути законом...» [3, с. 147]. Сократ створив опорну точку для Платона та Аристотеля, які застосували його винахід в інших дисциплінах і тим самим підтвердили його універсальність. «Сократ винаходить метод логічних побудов і відкриття істини, який розгортається, так би мовити, і горизонтально – через усі форми знання і вертикально – через генеалогічне дерево науки. І цим закладає основи знання, яке, на відміну від міфологічно-релігійного, буде з часом назбируватися» [3, с. 148]. Міфологічно-релігійне знання не має універсалізацію за цінність, для нього важливішим є особистісний досвід, а значимою – ініціація. Саме ініціація, яка за словами румунського історика релігії Мірча Еліаде в західному світі в традиційному та вузькому значенні цього слова давно вже зникла [6, с. 177], була, а подекуди нині ще є одним із чинників, який здатен послабити чи загалом нівелювати страх смерті. Проте Еліаде вважає, що зникнення ініціації в західному світі відбулося тільки на рівні свідомого, зокрема й завдяки науці, а «... ініціаційні символи та сценарії вижили на рівні несвідомого, зокрема у снах та уявних світах» [6, с. 177]. Таке витіснення може мати небажані наслідки, як зазначив швейцарський психолог Карл Густав Юнг: «Що цивілізованіша, тобто свідоміша і складніша людина, то менше вона здатна йти за інстинктом. Вимоги її складних обставин життя і довкілля є настільки відчутними, що заглушають тихий голос природи. Тоді їй місце займають погляди і переконання, теорії і колективні тенденції, посилюючи всі збочення свідомості» [14, с. 39].

Терапевтична та компенсаторна функції ініціації залишають надію, що смерть – це не остаточний фінал існування людського. Я. Еліаде писав: «У сценаріях ініціації символізм народження майже завжди йде паралельно з символізмом смерті. В ініціаційному контексті смерть означає підняття над мирським, неосвяченим станом «природної людини... Людина примітивних суспільств намагалася здолати смерть, перетворивши її на ритуал переходу.

Іншими словами, для примітивних людей помирають завжди для чогось неоголошеного, а надто для мирського життя. Отже, смерть вважалася найвищою ініціацією, початком нового, духовного буття» [4, с. 101, 104]. У певному сенсі смерть – це не буденна справа, хоча й природна, саме тому її сприйняття й уявлення про неї овіяні таємницею. Таємниця, яку потрібно якщо не розкрити, то хоча б пояснити, наприклад, через ініціацію, яка дарує «метафізичну надію». Вже *homo neanderthalensis* відкрив цю «метафізичну надію» саме як «систему уявлень, яка дозволяла вважати, що смерть у певному сенсі можна пережити» [11, с. 88].

Нині ще зберіглися племена, які ведуть життя і господарство за принципами, схожими до тих, які визначали життєдіяльність архаїчної людини. У них сприйняття смерті ще не раціоналізоване, але вона розглядається як певний процес переходу від одних форм існування до інших. Французький антрополог Клод Леві-Строс, досліджуючи плем'я бороро, яке населяє ліси Амазонії, зазначав, що вони розглядають людську форму життя як перехідну між рибою та птахом (*арапа*). Окрема людина в архаїчному суспільстві не виділяється як індивід, вона особа як частина цілого (суспільства). Смерть особи розглядається як шкода, що завдана суспільству природою. У мисленні бороро смерть не має конотації як природне явище. Якщо індіанці бороро вірять у перехідні форми життя, вони сповідують деяку форму анімізму. Складні ритуали, які можуть тривати тижнями, засвідчують їхнє серйозне ставлення до теми посмертного життя. Для Леві-Строса, який передусім є антропологом із західним світоглядом, очевидним є той факт, що вірування та ритуали бороро постають формою релігійно-метафізичних спекуляцій. Такі спекуляції, вважає французький вчений, характерні для усіх архаїчних суспільств, змінитися вони можуть тільки під впливом розширення горизонту знання про оточуючий світ, ця умова необхідна, але не обов'язкова. Західна культура цей рубіж здолала. «Якщо обмежитися спостереженнями за розвитком західної цивілізації, то тут цілком очевидно, що у відносинах між живими та мертвими позиція спекуляції поступово була замінена концепцією договору, яка згодом перетворилася на байдужість, яка проголошена в євангельській заповіді: «і зостав мертвим ховати мерців своїх!» [10, с. 296].

Отже, від спекуляції до байдужості – так описує процес раціоналізації уявлення про смерть у західній культурі Леві-Строс. Збайдужіння стає частиною християнізації західного світу. Якою мірою християнство посприяло байдужості до смерті? Можна припустити, що однією з причин було дедалі більше розмежування двох світів: поцейбічного і потойбічного. «...як тільки наші почуття, які нас умертвляли, доки ми вели ледаче життя, звільняються від будь-якої любові до цього світу, якщо наша душа, живши добре, буде врешті справді жива, і коли здійсниться слово, яке Ти сказав устами Твого Апостола: «Не пристосовуйтеся до світу цього» [1, с. 325]. Ймовірно, Августин не протиставляє поцейбіччя та потойбіччя, проте він викладає ідею, яка зумовить реакцію філософів доби Просвітництва. Слова теологів і богословів тлумачилися просвітниками надто приземлено, успішний розум (раціо) налаштований «вхопити» хоча б в якийсь мінімально доказовий спосіб потойбіччя. «Людська наука винайшла годинниковий механізм і ніде не знайшла схованого Бога, а віднайшла лише зроджених у самому естві логіку та силу. І сама людина теж є природною. Людина, ефемерна і смертна, за допомогою почуттів повинна сповна насолодитися життям і легковажними втіхами» [15, с. 79], – пише грецький богослов Христос Яннарас. Він визнає, що європейське християнство стало «лоном Просвітництва» і, передусім, через засилля логіки в схоластиці, саме тієї логіки, яка зародилася в античній Греції.

---

¹ Мт 8:22.

Не має викликати здивування той факт, що ідейні «нащадки» Просвітництва підхопили ідею раціоналізації смерті. Хоча насправді з раціоналізованого уявлення оприявилась, як вдало зазначає Яннарас, «емпіристична верифікація». Людвіг Фюєрбах помітив, що людські уявлення про смерть як вхід, тимчасовий чи постійний, не важливі, важливіше, що не в небуття, а в потойбіччя, ймовірно проєкція. Ця проєкція можлива лише тому, що потойбіччя надто не досконале, а людина прагне досконалості, до якої зараховує і продовження власного існування. «Якою людина не є, а прагне бути», – писав Фюєрбах. Ганс Кюнг розглядає бачення потойбіччя Фюєрбахом не як повністю оригінальну ідею, зокрема зазначаючи: «Ідеалістичний пантеїзм (панентеїзм) перетворився на «матеріалістичний атеїзм» [9, с. 47]. Гегелівський ідеалізм стає вихідним пунктом від раціоналізму до того, що Яннарас назвав «емпіристичною верифікацією», де бачення смерті Фюєрбахом є лише перехідною формою. «Загробне життя є ніщо інше як здійснення відомої ідеї, задоволення свідомої потреби, реалізація бажання: вона є лишень усуненням обмежень, які постають перешкодами на шляху здійснення цієї ідеї» [16, s. 273]. Страх смерті у Фюєрбаха перетворюється на прагнення продовження життя, а звідси і проєкція як реалізація такого бажання – виникнення уявлення про потойбічне життя. Проєкція в ідею потойбіччя вказує на прагнення вічного потойбічного життя. Якщо в західній культурі з'явилося психологічне, а отже, природне для людини, пояснення уявлення, чому смерть не означає завершення, то залишилось лише емпірично верифікувати, що смерть означає фінал людського існування.

Зигмунд Фройд запозичує у Фюєрбаха поняття проєкції у тлумаченні смерті, але розгортає її глибоке психоаналітичне обґрунтування, яке можемо вважати заснованим на принципі якщо не емпіричної верифікації, то дуже близькому до неї. Людина не має особистого досвіду «вмирання», але на прикладі одночасно близького (батьки, діти, дружина, чоловік тощо), проте водночас іншого Я, вона переживає біль втрати, якого завдає смерть, переконує Фройд. Людина «...визнає смерть, але заперечує, що вона є саме знищення життя, чого вона в душі бажала своїм ворогам. Над тілом коханої істоти вона вигадувала духів, уявляла поділ індивідуума на плоть та душу – спершу не одну, а кілька. Згадуючи померлих, вона створила собі уявлення про інші форми існування, для яких смерть – це лише початок, вона склала для себе уявлення про загробне життя після уявної смерті» [13]. Фройд погоджується, що страх смерті, хоча й не був подоланий цілком, проте до певної міри компенсований вірою і вченням у життя після смерті. З іншого боку, несвідоме, яке силує Я бажати смерті Іншому, ніби засвідчує, що смерть – це кінець, адже означатиме знищення чужого і нехай тільки фізичне чи біологічне. Але чи не свідчення це того, що після смерті вже нічого немає? Фройд висвітлює несвідоме за допомогою аналізу, а отже проводить його раціональну «автопсію».

Поступова раціоналізація взаємин людини зі світом призвела до витіснення сакрального знання. Напевне, таке знання не має утилітарного застосування в сучасному світі, воно не може бути вимірне чи обчислене, адже належить до сфери цінностей. Хоча ця сфера не має прагматичного значення в позитивістському сенсі, проте має значення для самої людини. Джозеф Кемпбелл підкреслює цю значимість «...ми єднаємось урочисто і навіть успішно з цими безсмертними образами незбагненої сили, що відкриває нам таїну всесвіту, благодатний вплив цієї сили, доступний людині у формі святих таїнств, дозволяє людині з найдавніших часів розганяти морок, що повсякчас оточує її крихке й непевне існування, і пробиватися крізь нього до всепереможної візії безсмертного буття» [7, с. 135]. Проте сучасне західне мислення провело західну людину до межі, де тільки наочне, чуттєво сприйняте є доказом реальності, до такого собі наївного реалізму. Для самої людини Заходу це може виявитись фатальним, бо, як зазначав Юнг, «матеріалістичний атеїзм з його

утопічними химерами утворює релігію того раціоналістичного руху, що передає свободу особистості в руки мас і цим самим знищує її» [14, с. 155].

Висновок. Західна культура приділяє темі смерті значну увагу. Ця увага зумовлена не тільки тим, що смерть постійно перебуває поряд і супроводжує життя, але й тому, що турбує і стосується як суспільства загалом, наприклад у практичній площині (медицина як спосіб продовження життя людини), так й окремого індивіда (екзистенційний страх смерті) зокрема. Процес раціоналізації уявлення про смерть у західній культурі був зумовлений на її світанку прагненням використати розум для пізнання світу. Проте в пошуках розуміння світу і себе людина, позбуваючись міфології та релігії, що спотворюють, як ті «викривленні дзеркала», реальність, втратила інструментарій «хірургічної точності» для роботи з психікою. Раціоналізм не здатен, навіть за допомогою технологій, позбавити людину екзистенційного жаху смерті, а ймовірно, навпаки, продовжить ментальну агонію замість терапевтичної функції.

Список використаної літератури

1. Августин С. Сповідь / Пер. з латини Мушак Ю. Львів : Свічадо, 2011. 356 с.
2. Аврелій М. Розмисли наодинці з собою / Пер. з давньогрец. О. Омецінський. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2020. 208 с.
3. Дзоя Л. Історія гордині / Пер. з італ. Сарвіра С. Львів : Астролябія, 2019. 384 с.
4. Еліаде М. Мефістофель і адрогін / Пер. з нім., фр., англ. Кьорян Г., Сахно В. Київ : Основи, 2001. 591 с.
5. Еліаде М. Трактат з історії релігій / Пер. з фр. Панич О. Київ : Дух і Літера, 2016. 520 с.
6. Еліаде М. Пошуки. Історія та смисл в релігії / Пер. з англ. Басаурі Зюзіна А.М. Київ : Дух і Літера, 2018. 256 с.
7. Кемпбелл Д. Тисячолікий герой / Пер. з англ. Мокровольський О. Львів : Terra Incognita, 2020. 416 с.
8. Керролл Ш. Велика картина / Пер. з англ. Михаць С. Харків : Фабула, 2019. 400 с.
9. Кюнг Г. Вечная жизнь? / Пер. с англ. Павлов С. Москва : Издательство ББИ, 2014. х+356 с.
10. Леви-Стросс К. Печальные тропики / Пер. с франц. Сергеев Г.Е. Москва-Львов : АСТ-ИНИЦИАТИВА, 1999. 576 с.
11. Ньюберг Э., Д'аквили Ю., Рауз В. Тайна Бога и наука о мозге / Пер. с англ. Завалов М.И. Москва : Эксмо, 2013. 320 с.
12. Сапольські Р. Чому зебри не страждають на виразку / Пер. з англ. Лобастова О. Харків : Фабула, 2020. 400 с.
13. Фрейд З. Мы и смерть. *Психоанализ*. 2019. URL: <https://freelibrary.ru/bookread/218574-zigmund-freid-my-i-smert>.
14. Юнг К.Г. Аіон: нариси щодо символіки самості / Пер. з нім. Котюк К. Львів : Астролябія, 2016. 432 с.
15. Яннарас Х. Варіації на тему пісні пісень / Пер. з грец. Говорун С. Київ : Дух і Літера, 1999. 128 с.
16. Feuerbach, Das Wesen des Christentums. Leipzig. Otto Wigand, 1841. 473 s.

RATIONALIZATION OF DEATH CONCEPT IN WESTERN CULTURE**Andrii Kadykalo**

*Lviv Polytechnic National University,
Institute of the Humanities and Social Sciences,
Department of Philosophy
Mytropolyta Andreiia str., 5, 79013, Lviv, Ukraine*

In this article, the author considers the phenomenon of death, which is an essential subject of anthropology. He pays attention to the change of the meaning of death in Western culture. In the research, the author proposes to use an interdisciplinary approach. To create the method described above, different branches of Arts and Humanities were analyzed, including philosophy, depth psychology, and religious studies.

This article discusses the vision of death in primitive societies; its an interrelation with the categories of the initiation, the afterlife, ritual based on the rich religious beliefs of archaic human. This article tries to find out why modern human feels the fear of death deeper than archaic human.

As a result, it was discovered that the interpretation of the death phenomenon had been changed in modern Western culture. Nowadays, it extends beyond the religious beliefs or interprets them in terms of categories of rationality, and empiric verification is possible adversely for human's mental health.

The origin and rationality's establishment developed from the ancient Greece period (for example, Socrates's, Plato's, Aristotle's concepts). It continued during the Age of Enlightenment up to the Present times. Rationalism had penetrated Christianity through scholastic speculations. It obviously harmed the religious worldview. It is believed that contemporary theologians righteously criticize atheistic materialism. A thesis that humanity strives to overcome death proves its falsity, which means that the idea is not a universal (absolute) truth. The author substantiates that later, rationality became a valuable tool for empiric verification to summarize knowledge. Feuerbach and Freud discovered that the common idea about life after death is a projection. It successfully explains potentially primitive humans' conceptions. The author believes that this hypothetical knowledge is helpful for science but not for human psychics. It's not only useless but also harmful. The author of the article concluded that the modern person of the West is a thinking subject, which has the primary attitude towards the outside world as manifestation and feeling.

Our study of death's phenomenon allows us to conclude that the worldview of modern Western person is non-scientific naïve realism. It is determined that rationalism, with the help of technologies, does not deprive human existential fear of death or death anxiety.

Key words: religion, rationality, rationalism, initiation, Depth psychology, death, ritual, Western culture, belief, afterlife, therapy.